

УДК 327(497.1:497.2)"1941/1944"
94:341.7(497.1:497.2)"1941/1944"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.2.tmn.167-192>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 2. 2. 2023.

Прихваћен/Accepted: 13. 7. 2023.

Борис ТОМАНИЋ

Институт за савремену историју, Београд

borisbox62@gmail.com

Судбина југословенског посланства у Бугарској 1941–1944.

Апстракт: Чланак говори о прекиду дипломатских односа између Југославије и Бугарске априла 1941. и о протеривању југословенског дипломатског особља из Софије. У првом делу рада дат је кратак преглед догађаја који су довели до тога да се две суседне балканске земље сврстају на супротне стране у новом светском сукобу, док се у другом делу анализирају узроци и последице затварања југословенског посланства у Софији. Рад се заснива на необјављеној архивској грађи похрањеној у архивима у Србији и Бугарској, објављеним изворима и литератури.

Кључне речи: Југославија, Бугарска, Други светски рат, Немачка, Априлски рат, југословенско посланство, дипломатски односи

*Југославија и Бугарска заузимају позиције
у новом светском сукобу*

На обликовање југословенске и бугарске спољне политике током тридесетих година 20. века утицао је низ чинилаца, а као главни показали су се немачки продор на југоисток после доласка Адолфа Хитлера на власт и жеља за економским потчињавањем овог простора. Али с друге стране, не треба потценити ни тежње за територијалним ревиндикацијама, првенствено Бугарске, а онда и Југославије (после агресије Италије на Грчку). Иако је Бугарска на почетку Другог светског рата, 15. септембра 1939, прогласила неутралност и имала декларативно усаглашене односе с Југославијом, чему је допринео и Пакт о вечном пријатељству, односи са западним суседом ипак нису били тако пријатељски. Бугарске ре-визионистичке тежње порасле су снажењем Немачке, па је она све више

кренула да се везује за Трећи рајх, посредством двора, али и новог председника владе Богдана Филова који је своју владу формирао 15. фебруара 1940. године.¹

Бугарски монарх, краљ Борис III,² покушавао је у то време да земљу извуче из спољнополитичког изолационизма. То је довело до промене у спољној политици, коју је Ванче Стојчев, доктор политичких наука, назвао политика „мирног ревизионизма“. Основни задатак овакве спољне политике био је да се ликвидира Нејски уговор, а стратегијски циљеви су степеновани према важности: повратак Јужне Добруџе, затим западне Тракије и по могућности Македоније и тзв. „западних покрајина“ (Царибродски и Босилградски срез). Овакве идеје изложене су у директиви бр. 19 Министарства иностраних послова³ од 19. априла 1939, у којој је стајало да је циљ бугарске дипломатије да врати границе из 1912. године мирним путем. Након Минхенског споразума од 29. септембра 1938, бугарска влада почела је да заузима нов спољнополитички правац тврдећи да се њене аспирације могу остварити само уз помоћ Немачке.⁴

1 Николай Генчев, *Външната политика на България (1938–1941)*, (София: Издателство Вектор, 1998), 62. Димитар Сирков је наводио да су се у бугарској историографији развиле две струје. Једна је заступала тезу да је Бугарска била званично неутрална, док је истовремено водила политику приближавања Немачкој. Друга струја заступала је гледиште да је Бугарска водила политику пуне неутралности. Dimităr Sirkov, „Bulgaria’s Foreign Policy 1938–1941“, *Bulgarian Historical Review* 4/1979, 3–5, 21–22. Погледати и радове који говоре о немачкој „окупацији“ Бугарске у периоду 1941–1944. Евгений Г. Каменов, „Характерни черти на германо-фашистиката окупация на България през 1941–1944 г.“, *Исторически преглед* 1/1966, 3–21. Видети још: Živko Avramovski, „Економски и политички ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči Drugog svetskog rata“, *Vojnoistorijski glasnik* 2/1972, 61–88; Милош Жикић, „Југословенско-бугарски односи 1929–1941.“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2023), 259–394; Dušan Lukač, *Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope. Drugi deo. 1937–1941*, (Београд: Vojnoizdavački zavod i др; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982), 5–48, 56–72, 227–532; Димитър Сирков, „Международните отношения на България (1 март–22 јуни 1941)“, *Външната политика на България 1878–1944*, сѐс. Васил Василев, (София: Българска Академия на науките, 1978), 387–419.

2 Бугарска држава је након стицања независности добила двојак статус. Она је на унутрашњем плану била царство, а у спољнополитичком краљевство. Како се у раду бавимо спољнополитичким питањима, тако смо за бугарског монарха користили титулу краља, а не цара.

3 Пун назив овог Министарства било је Министарство иностраних послова и вера. У раду је коришћен назив Министарство иностраних послова, осим у случајевима када се говорило о верским питањима када је коришћен пун назив министарства.

4 Ванче Стојчев, „Бугарија и Трећиот Рајх (1939–1941 година)“, *Гласник* 1–2/1991, 57–61; Vanče Stojčev, „Bugarska u pripremanju za okupaciju Jugoslavije (prilog izučavanju

Скоро читава 1940. година протекла је у усклађивању немачке и бугарске политике око питања повратка Јужне Добруџе.⁵ У мукотрпним дипломатским надмудривањима, круцијално је било писмо послато из Берлина 5. септембра 1940. новом румунском премијеру генералу Јону Атонескуу, у којем је тражено да се без одлагања приступи „преговорима и споразуму“. Граница је одређена Уговором у Крајови који је потписан између Бугарске и Румуније 7. септембра 1940. године.⁶ Од тада, и поред веште дипломатске игре и покушаја одлагања приступања силама Осовине, Бугарска се у потпуности предала Немачкој. Преломни догађај у директном увлачењу земаља југоисточне Европе у немачки, а потом и у италијански политички и привредни систем, било је потписивање Тројног пакта 27. септембра 1940. у Берлину. У сталним притисцима на Бугарску и Југославију, прво је попустио источни сусед. Међутим, пре него што је попустила, Бугарска је преко свог посланика у Берлину, Првана Драганова, изнела тзв. македонско питање. Бугарски посланик је на састанцима са Адолфом Хитлером 23. новембра 1940, а онда и 3. децембра 1940. поздравно потенцијално придруживање Југославије Тројном пакту, али је фиреру предочио питање „мањинског проблема“ у Македонији.⁷ Изно-

---

⁵ 'velikobugarske ideje' 1939–1941)", *Istorija 20. veka* 1/1994, 177–182.

5 Витка Ив. Тошкова, „Присъединяването на България към Тристрания пакт“, *Исторически преглед* 4/1969, 58–59.

6 Цео текст Крајовског споразума који је потписан 7. септембра 1940. налази се у Централном државном архиву у Бугарској: Централен државен архив (ЦДА), фонд 284к, Министерски съвет (МС), инвентарен опис 2, архивна единица 100, лист 2–22.

7 Македонско питање, о којем овде говоримо, кренуло је да се развија у другој половини 19. века уобличавањем територијалних аспирација Србије, Грчке и Бугарске, слабењем Османског царства и директним уплитањем великих сила. Илинденски устанак 1903. и тзв. „реформна акција великих сила“ изнели су ово питање на европску позорницу. Неколико пута пред почетак Првог светског рата покушавало се са изналажењем неког решења, али безуспешно. Након завршетка великог светског сукоба, стари проблеми су почели поново да се јављају, сада између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарске. Југословенско–бугарски односи током међуратног периода били су оптерећени наслеђеним нерешеним питањима између Србије и Бугарске. Та питања су врло брзо генерисала два већа проблема: македонско питање и мањинско питање. По нашем мишљењу, мањинско питање је било део македонског питања. Краљевина СХС/Југославија није признавала бугарску националну мањину, сматрајући да је македонско питање решено у њену корист и да у најјужнијим деловима земље живи српско становништво. С друге стране, Бугарска је стално покушавала да кроз проблем мањинских права активира македонско питање, играјући на карту угрожености свог становништва у деловима Македоније који су припали Краљевини Србији/СХС. У геостратешком смислу, за обе државе било је веома важно овладавање овим територијама. Македонско питање за Србе

сећи мањинско питање на талон, бугарска дипломатија је покушавала да га закомпликује представљајући га као огроман проблем и показујући нескривене аспирације према овом делу Југославије. Покушавајући да ублажи ове ставове, Хитлер је одговорио да „мањински проблем“ постоји на читавом Балкану, али да се коначно решење не може очекивати у скорије време. Постоји и тврдња да Хитлер у тим тренуцима није знао како да реши македонско питање, те да је сматрао да би држава која прва приступи Тројном пакту требало да има право решавања овог питања у своју корист.⁸ Бојазан од потенцијалног уступања Солуна Југославији и сходно томе затварања македонског питања, проузроковала је узнемиреност, али не и брзоплетост у бугарским владајућим круговима. Додатну нелагодност у Софији изазвала је и директива Адолфа Хитлера од 13. децембра за операције против Грчке која је додатно оснажена у нацрту припрема немачке Врховне команде од 21. децембра 1940. Главобоље бугарској

је било повезано са успостављањем контроле над вардарско-моравском долином и потенцијалним избијањем на Солун. Питање контролисања ове руте за Србију би постало још важније ако би дошло до распада Југославије. Присвајање скоро читаве Македоније била је једна од главних аспирација Бугара. До 1919. Бугарска је лакше од других балканских земаља остваривала предност у Македонији, али после Првог светског рата пробугарска популација у грчкој Македонији сведена је на минимум, а она у југословенској Македонији је испрва маштала о бугарској анексији, да би ускоро такве снове заменила за наде у аутономију у Југославији или потенцијалној Балканској федерацији. Бугарски економски интереси темељили су се на присвајању Егејске Македоније (Солун и Кавала); алтернатива је било присвајање Александропоља у Тракији. Присвајање Вардарске Македоније било је за Бугарску од прворазредног значаја, јер би јој територијално раздвајање Југославије и Грчке донело положај прве силе на Балкану. О македонском питању видети још: Živko Avramovski, „Makedonsko pitanje u jugoslovensko-bugarskim odnosima od 1918. do 1925. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova 1*, ur. Živko Avramovski, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1980), 147–178; Никола Жежов, „Македонското прашање во југословенско-бугарските односи (1918–1941)“, (докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје, Филозофски факултет, Институт за историја, 2006); Любомир Панайотов, Костадин Палешутски, Добрин Мичев, *Македонският въпрос и българско-югославските отношения*, (София: Христо Ботев, 1991).

- 8 *Tajni arhivi grofa Ciana (1936–1942)*, ur. Ive Mihovilović, (Zagreb: Zora, 1952), 433; Војмир Кљаковић, „Србија и Македонија у њемачко-бугарским односима 1940–1941. године“, *НОР и револуција у Србији 1941–1945. Научни скуп посвећен 30-годишњици устанка, одржан на Златибору 25–26. септембра 1971*, ред. Јован Марјановић, Венцеслав Глишић, Милан Борковић, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1972), 483; Стојчев, „Бугарија и Третиот Рајх“, 63–65. Видети: Konstantin Pavlović, „Zabeleška o razgovoru Adolfa Hitlera sa bugarskim poslanikom Parvanom Draganovim 23. novembra 1940. i 3. decembra 1940. godine“, *Vojnoistorijski glasnik 2/1981*, 169–177.

влади задала је и порука Првана Драганова коју је овај 16. децембра послао у Софију. Бугарски посланик преносио је став немачког министарства иностраних послова да је Хитлер био спреман да Југославији преда Солун. Богдан Филов се у Салцбургу сусрео с Јоакимом фон Рибентропом, немачким министром иностраних послова, а потом и с Хитлером, 4. јануара 1941. у Оберсалцбургу. По повратку у Софију 7. јануара, бугарски председник владе обавестио је свог монарха да не постоји други пут осим да Бугарска потпише Тројни пакт.⁹

Отприлике две недеље касније, дана 20. јануара, бугарска влада је одлучила да се придружи силама Осовине. Затим је у Предеалу у Румунији на састанку одржаном 22. и 23. јануара између делегације бугарског Штаба војске и штаба немачке 12. армије, одређене за улазак у Бугарску, постигнут споразум о одбрани Бугарске коју је на себе преузела немачка војска.¹⁰ Адолф Хитлер је убрзо након постигнутог споразума, 28. јануара, наредио Врховној команди да се изврше припреме за улазак немачке војске у Бугарску, мада је истакнуто „што је могуће касније“, јер се у тим тренуцима преговарало с југословенском владом око придруживања Тројном пакту.¹¹

Истовремено, у првој фази Другог светског рата односи између Југославије и Бугарске почели су да се кваре и то преко увек актуелног македонског питања. Нарочито је запажено све отвореније деловање некадашњих чланова Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО)¹² и појединих опозиционих политичара који су све чешће

9 ЦДА, фонд 1870к, Любен Стојанов Златаров (1900–1988), оп.1, а.е. 137, л. 1; Konstantin Pavlović, „Zabeleške o razgovoru između Firera i bugarskog predsednika vlade Filova na Oberzalbergu 4. januara 1941, razgovor Firera sa bugarskim poslanikom 27. marta 1941; prijem bugarskog ministra inostranih poslova kod Firera 27. novembra 1941.“, *Vojnoistorijski glasnik* 3/1981, 307–314; Спиридон Благоев, „Дипломатските активности на грчката емигрантска влада за иднината на окупираните од Бугарија делови не Егејска Македонија (1941–1944)“, *Гласник* 3/1984, 118; Стојчев, „Бугарија и Третиот Рајх“, 65–66; Тошкова, „Присъединяването на България към Тристрания пакт“, 67.

10 Видети: Кљаковић, „Србија и Македонија“, 486–489.

11 Лукач, *Treći rajh*, 449–451.

12 Године 1893. у Солуну је формирана Унутрашња македонско-једренска револуционарна организација (ВМОРО) чији је званични циљ био добијање политичке аутономије за македонску и једренску област. С временом је организација постала оруђе у рукама бугарске државе, а променила је и име у Унутрашња македонска револуционарна организација. Године 1895. бугарски званични кругови формирали су од македонских емиграната Врховни македонски комитет (ВМОК). Његови чланови били су познати као „врховисти“. Током историје, постојала су различита тумачења сврхе ове организације и гледишта које је она заузела, а несугласице су се протегле и до данашњих дана. И

тражили ревизију граница.¹³ С тим у вези, југословенско Министарство иностраних послова обавестило је посланство у Стокхолму 16. октобра 1940. да је пропаганда македонских кругова у Бугарској „почела у последње време узимати маха“, што се временски поклапало с добијањем Јужне Добруце.¹⁴ Управо је добијање ове територије искоришћено за јачање ревизионистичких тежњи. Пред председништвом бугарске владе, током манифестација у Софији од 8. до 10. октобра 1940, истакнуте су паролe као што су: „Хоћемо Тракију!“, „Дајте нам Македонију!“. Говорници су узвикивали да је добијање Јужне Добруце само почетак прекрајања граница на Балкану, а на улицама Софије били су тада и дипломатски представници Немачке, Италије и Мађарске. Југословенско посланство у Софији тражило од немачког посланства реакцију на овакав развој догађаја у Бугарској. Немачки посланик Херберт фон Рихтхофен обавестио је југословенске представнике да не брину, јер Бугарска нема територијалних аспирација према њиховој земљи. Југословенско посланство само је делимично прихватило овакав став посланика Рихтхофена, знајући да су на софијским „манифестацијама“ учествовали и представници бугарске владе.¹⁵

Од краја 1940, кроз бугарску штампу могла се пратити силазна линија југословенско–бугарских односа. Некада коришћене фразе, као што су „братска Југославија“ или „братски југословенски народ“, замењени су изразима „суседна Југославија“ и „суседни југословенски народ“.¹⁶ Поред тога, *Македонска Трибуна*, лист екстремне бугарске емиграције из Македоније („македонствујушчих“) која је деловала из САД, кренуо је са све оштријим чланцима који су за циљ имали да прикажу званични Београд у најнегативнијем светлу. Тако је две недеље после приступања Бу-

---

поред различитих тумачења које постоје у историографији, несумњиво је да је ВМОРО, односно ВМРО била пробугарски оријентисана. Њена терористичка активност видљива је од почетка 20. века, а своју пуну активност припадници ове организације развили су у међуратном периоду. Више: Иван Катарциев, *Сто години од формирањето на ВМРО, сто години револуционарна традиција*, (Скопје: Мисла, 1993); Duncan Perry, *The Politics of Terror. The Macedonian Liberation Movements 1893–1903*, (Durham: Duke University Press, 1988); Димитар Тасић, „Војно–политичка акција македонствујушчих у Краљевини СХС/Југославији 1919–1934. године“, *Архив* 1/2002, 92–107.

13 Видети: Архив Југославије (АЈ), фонд 449, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Њујорку, фасцикла, 1, јединица описа, 3, Poslanik Konstantin Fotić Kraljevskom generalnom konzulatu Njujork, 3. oktobar 1939, pov. br. 754.

14 АЈ, фонд 382, Посланство Краљевине Југославије у Шведској – Стокхолм, 1–3, Министарство иностраних послова, Милораду Стражњићком краљевском посланику у Стокхолму, Београд, 16. октобар 1940, стр. пов. бр. 3072.

15 Лукач, *Treći rajh*, 374.

16 Кљаковић, „Србија и Македонија“, 481.

гарске Тројном пакту, 13. марта, изашао чланак под насловом „Нечувен терор у Македонији. Београдски тираны интернирали 500 македонских Бугара у Босну“.¹⁷

Бугарска је приступила Тројном пакту 1. марта 1941, када је председник владе Богдан Филов потписао уговор у дворцу Белведере у Бечу. Истог дана, делови немачке 12. армије која се налазила на Дунаву прешли су румунско-бугарску границу и упутили се ка Грчкој. До краја марта, немачке јединице су се распоредиле и на југословенско-бугарској граници.¹⁸ Овај потез Бугарске ставио је југословенску владу пред свршен чин. Приступање Бугарске Тројном пакту скоро у потпуности је окружило Југославију осовинским сателитима. У таквом напетом стању, у којем је и Југославија тражила најбоље могуће решење, покушало се да се преко југословенског посланства у Софији сазна нешто више о могућим плановима Трећег рајха и тренутном стању у Бугарској. О томе сведоче и честа путовања чланова југословенског посланства на релацији Софија – Београд. У периоду од приступања Бугарске Тројном пакту до краја марта, било је четири оваква путовања ради ношења поште. Прво се десило 8. марта 1941, а путовање је обавио секретар посланства Душан Петковић. Следеће путовање секретар Петковић имао је 15. марта 1941. године. Затим је 22. марта у Београд и натраг у Софију путовао секретар Миливоје Ненадовић. На крају се десило још једно путовање, и то 31. марта 1941. године. Овом приликом за Београд и натраг за Софију ишао је протоколиста Ратко Зиндовић.¹⁹ Не располажемо подацима да ли су поред ношења поште чланови посланства водили одређене разговоре или добијали одређене упуте од својих надређених, али будући да је југословенско Министарство унутрашњих послова поседовало информације о потенцијалном упаду комитских чета које су формиране у Кресни, Петричу и Пернику, и да је југословенски посланик Владимир Милановић имао податке о томе да су 12 немачких и две бугарске дивизије одређене за напад на Југославију на делу границе од Ћустендила до Беласице, као и о појачавању бугарских граничних јединица и утврђивању границе – може се

17 AJ, 449-13-27, Generalni konzul Ministarstvu inostranih poslova Odeljenju za štampu, 22. mart 1941, str. pov. br. 18.

18 Уговор о приступању Бугарске Тројном пакту налази се у Централном државном архиву у Софији. Видети: ЦДА, ф. 284к, оп. 2, а. е. 216, л. 1-40.

19 Војни архив (ВА), архива Емигрантска влада, кутија 2796, фасцикла 1, документ 1. Видети: АЈ, фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије, 151-536, Savetnik ambasade, Ankara, 26. oktobar 1943.

закључити да се разговарало о покушајима да се напетости што пре смире и да се ови проблеми одмах реше.

О томе говори и посета посланика Владимира Милановића бугарском министру иностраних послова Ивану Попову 23. марта 1941. године. У једночасовном разговору, којем је присуствовао и бугарски министар војни Теодоси Даскалов, југословенски посланик је увераван у нетачност информација које је поседовао. Даскалов је, уз то, замолио Милановића да увери меродавне кругове у Београду да је политика бугарске владе према Југославији увек била „најпријатељскија“ и да нико у Бугарској није помишљао да поремети те односе. Попов и Даскалов су неколико пута најодлучније поновили да није било никаквих бугарских трупа према Југославији „нити ће их икад бити“.²⁰

У међувремену, све јачи притисци Немачке, али и спољнополитички и унутрашњи проблеми довели су Југославију у безизлазну позицију. У ратном дневнику Врховне команде Вермахта записано је 17. марта да је приступање Југославије Тројном пакту 99% вероватно. Неколико дана касније, 20. марта, заседао је југословенски Крунски савет и након дуге и бурне дискусије одлучено је да се влади препоручи да потпише Тројни пакт.²¹ По налогу кнеза Павла, председник владе Драгиша Цветковић обавестио је немачког посланика у Београду Виктора фон Херена 23. марта да делегација стиже у Беч 25. марта 1941, када је југословенска влада и потписала Тројни пакт.²²

Међутим, војни пуч од 27. марта, формирање нове владе армијског генерала Душана Симовића и проглашење краља Петра II пунолетним променили су ток догађаја. Истог дана, Адолф Хитлер, добивши и вести да је Велика Британија спремна да интервенише у Грчкој, одлучио је на састанку Врховне команде да војнички „разбије“ Југославију. У том смислу издата је „Директива 25“, а немачки генерали израдили су до 30. марта детаљан оперативни план за нападачке војне операције.²³ Приступање Југославије Тројном пакту примљено је с великом пажњом у Бугарској. Дописник југословенског Централног пресбироа јављао је 26. марта из Со-

20 Жикић, „Југословенско-бугарски односи“, 387–388.

21 Konstantin Pavlović, „Iz ratnog dnevnika Vrhovne komande Vermahta“, *Vojnoistorijski glasnik* 2/1986, 302, 304.

22 Видети: Лукач, *Treći rajh*, 470–478.

23 Pavlović, „Iz ratnog dnevnika“, 307–308; Данчо Зографски, „Виенската спогодба Рибентроп–Кано 1941 (Во светлоста на автентичини извори и документи)“, *Гласник* 3/1980, 32; Стојчев, „Бугарија и Третиот Рајх“, 66–67; *The Ribbentrop Memoirs*, introduction by Alan Bullock, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1954), 143–144.

фије да је нота којом се гарантовала југословенска независност изазвала „крајње неповољан утисак и усмено се коментарише са неприкривеним негодовањем“.²⁴ Насупрот томе, пуч у Београду изазвао је одушевљење у Бугарској. У почетку, штампа и радио били су уздржани од коментари-сања ових догађаја.²⁵ Једино је лист *Слово* 27. марта тражио Македонију и границе Санстефанске Бугарске. Већ два-три дана након извршеног пуча у Југославији, штампа је кренула да доноси наслове као што су „Немачки ултиматум Београду“, „Блиски дани носе велика изненађења“ итд. Увече 1. априла, у центру Софије, пред Официрским домом, приређене су манифестације за бугарску Македонију. Ношени су разни натписи који су говорили да је дошао час да се Македонија ослободи.²⁶

*Прекид дипломатских односа и протеривање
југословенског дипломатског особља*

У краткотрајном Априлском рату (6–17. април) Бугарска није учествовала са својом војском, али је добровољно уступила своју територију за напад немачких војних јединица, што се према Хашким конвенцијама сматра вођењем агресорског рата. У том краткотрајном рату бугарска влада је прекинула дипломатске односе с Југославијом и преко својих подручних органа веома грубо је поступила према особљу југословенског посланства у Софији.²⁷

Још 5. априла, дан уочи немачке агресије на Југославију, посланик Владимир Милановић посетио је министра иностраних послова Ивана Попова, покушавајући да сазна какво ће бити држање Бугарске у наступајућем периоду. Бугарски министар није изнео пуно детаља, уверавајући југословенског посланика да Бугарска неће учествовати у евентуалним војним операцијама против Југославије.²⁸ Владимир Милановић је у извештају од 6. маја 1941, који је упутио министру иностраних послова Момчилу Нинчићу, истицао да је приликом састанка с министром Поповим узгред напоменуо да је дошло до пушкарања између југословенских и бугарских

24 Кљаковић, „Србија и Македонија“, 492.

25 У том смислу видети разговор између краља Бориса III и његовог саветника Љубомира Лулчева у којем је бугарски монарх добио савете да по питању Југославије ради корак по корак. Любомир Лулчев, *Тайните на дворцовия живот. Дневник (1938–1944)*, (Софија: СК „Веселие“, 1992), 274–276.

26 Кљаковић, „Србија и Македонија“, 493.

27 Видети: АЈ, 103–151–536, Краљевски посланик, Софија, 11. април 1941, к. б. бр. 322/41; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 1.

28 ЦДА, фонд 317к, Българска легация в Берн, оп. 1, а. е. 230, л. 43.

патрола код Цариброда. После инцидента одржан је састанак између југословенских и бугарских официра и инцидент је решен у пријатељском тону. Међутим, није постигнута сагласност око тога ко је први пуцао.²⁹

На самом почетку рата, југословенско ваздухопловство извршило је 6. априла неколико нападачких акција на територију Бугарске, прво нападајући немачку оклопну колону на путу Ћустендил – Ђушево – Крива Паланка, а затим гађајући аеродроме код Радомира и Софије. Приликом напада на немачке механизоване јединице 6. априла, југословенски авиони су бомбардовали и центар Ћустендила у тренутку проласка немачких трупа. Том приликом је дошло и до цивилних жртава међу бугарским становништвом које је посматрало пролазак Немаца. Бугарски председник владе је у свом дневнику забележио да је том приликом било 67 погинулих, од тога 21 немачки војник, и око 90 рањених. Такође, авион који је бомбардовао аеродром код Софије погодио је и предграђе бугарске престонице и том приликом страдало је четворо људи. Бугарски министар иностраних послова је 6. априла поподне позвао југословенског посланика Милановића, скренувши му пажњу на извршена бомбардовања. Затим га је у „врло благој форми“ замолио да о томе обавести владу у Београду, инсистирајући на напорима бугарске владе да сачува пријатељске односе са Југославијом. Милановић је на то одговорио да у Југославији ни у једном тренутку није постојала намера да се бомбардује цивилно становништво. С друге стране, указао му је на присуство немачке војске на бугарској територији, нарочито у Софији и Ћустендилу, скрећући му пажњу на „капиталну одговорност“ Бугарске, будући да је главни немачки напад на Југославију дошао управо с њене територије. Југословенски посланик је истовремено пребацио Попову што југословенско посланство већ четири дана није имало ни телеграфских ни телефонских веза с иностранством. Попов му је на то одговорио да ће замолити министра војног генерала Даскалова да учини корак код Немаца, како би му било дозвољено да пошаље телеграм у Београд. Међутим, ситуација се није изменила ни до Милановићевог одласка из Софије. Сутрадан, 7. априла, на бугарском радију и у штампи је објављена вест да је бугарска влада преко Милановића и свог отправника послова у Београду протестовала због наведеног бомбардовања, а о томе су извештена и бугарска посланства у иностранству.³⁰

29 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 10.

30 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 10; Miroslav Stojiljković, „Bugarska kao saveznica sila Osovine u okupaciji Srbije 1941–1944“, *Jugoslovensko–bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova*

Посланик Милановић и министар Попов сусрели су се још једном, и то 10. априла, да би сутрадан Милановић обавестио бугарског колегу да ће одређено време боравити ван Бугарске, истовремено му предајући списак чланова посланства који су с њим напуштали Бугарску. Бугарско Министарство иностраних послова је одмах замолило Министарство војно да чиновницима изда зелене карте за напуштање земље. Чланови југословенског посланства су затим 11. априла увече, заједно са званичним новинским дописницима, напустили Софију и преко Варне паробродом „Сванетија“ отпутовали за Одесу.³¹ У питању су била следећа лица: Владимир Милановић, посланик; Драгош Драгутиновић, саветник; Душан Петковић, секретар; Миливоје Ненадовић, секретар; Недељко Кленак, чиновник; Димитрије Путник, војни аташе; Петар Иванковић, аташе за штампу; Живојин Урошевић, служитељ; Борисав Качаревић, служитељ; Радољуб Радуловић, служитељ; Лео Пукл, помоћник војног аташеа; Синиша Пауновић, дописник *Политике*.³²

Након одласка посланика Владимира Милановића, дужност отправника послова вршио је саветник посланства Владимир Соколовић. Уз отправника послова Соколовића, у Софији су остали још писар Драгован Шепић, протоколиста Ратко Зиндовић, док су од служитеља остали Селим Велеагић и Витолд Красовски.³³ Убрзо затим, 13. априла, одржане су велике манифестације „поводом ослобођења Македоније и западних крајева“. Одржани су и говори захвалности испред немачког и италијанског посланства, а поворка је прошла и задржала се код двора кличући Борису III. У тим тренуцима забележена је и једна веома „ревизионистичка“ изјава министра иностраних послова Ивана Попова. Већ сутрадан, 14. априла, на путу ка турском посланству, полиција је на улици ухапсила опуномоћеника Владимира Соколовића и протоколисту Ратка Зиндовића, највероватније по налогу Гестапоа. Они су одведени у полицијску станицу и после краћег саслушања притворени. Забринут због њиховог нестанка, Драган Шепић, једини члан посланства на слободи, обратио се

2, ur. Živko Avramovski, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1982), 254–255; Miroslav Stojiljković, *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1945*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989), 49–50.

31 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 10; ЦДА, ф. 176К, оп. 1ш, а. е. 175, л. 13–14. Припреме за евакуацију чланова југословенског посланства предузете су већ 6. априла 1941. године. ВА, ЕВ, к. 2976, ф. 1, д. 1.

32 ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а. е. 175, л. 14–15.

33 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6; ЦДА, фонд 176к, Министарство на вњшните работи и изповеданията (МВРИ), оп. 1ш, а. е. 175, л. 13.

шефу протокола Министарства иностраних послова Белинову и тражио помоћ. Одговор је стигао касно у ноћ око 23 часа. Белинов је саопштио Шепићу да се двојица југословенских грађана налазе негде у „луповању“.³⁴

Рано ујутру 15. априла, Шепић је телефонирао турском, америчком, совјетском, швајцарском и француском посланику, молећи да пошаљу своје секретаре у југословенско посланство, ради хитног саопштења. Апеловао је да се поменуте дипломате заузму код бугарског министра Попова да се ухапшени југословенски представници пусте из затвора. Том приликом сви посланици су се енергично заузели, али посебно се заузео амерички посланик, упозоравајући Попова „да ће овај случај врло лоше одјекнути у америчком јавном мњењу“. Убрзо затим је у југословенско посланство стигао шеф протокола Белинов. Обавестио је Шепића о прекиду дипломатских односа, уручивши му том приликом и ноту.³⁵ Истовремено је саопштио да особље посланства мора да напусти Бугарску, и то истог дана увече, преко територије Румуније, напоменувши да су у ту сврху већ резервисана места у возу. Том приликом Белинов је изјавио следеће: „Доносим добру вест. Господа Соколовић и Зиндовић били су у затвору и биће одмах пуштени“, а онда је Шепићу пружио вербалну ноту: „А овде вам је нота о прекиду дипломатских односа између Бугарске и Југославије.“³⁶

Бугарско Министарство иностраних послова је у вербалној ноти предатој југословенском посланству назначило да Бугарска прекида дипломатске односе са Југославијом, наводећи три разлога: 1) југословенска војска је током априла 1941. напала бугарске пограничне карауле без икаквог разлога;³⁷ 2) југословенска авијација напала је бугарске градове и при том нападу убила грађанска лица, првенствено жене и децу, иако се Бугарска није ангажовала у рату; 3) чланови југословенског посланства били су у вези с антидржавним елементима који су припремали државни преврат и били послати из Југославије. Трећа тачка је означена као одлучујућа за прекид дипломатских односа.³⁸ Бугарска Дирекција

34 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6.

35 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 3; ЦДА, фонд 317к, оп. 1, а. е. 230, л. 43. Видети: ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 10.

36 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 3; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6.

37 У писму које је бугарско Министарство иностраних послова примило 14. априла од стране Министарства војног - Штаб војске, саопштено је да су погранични инциденти који су се десили 2. и 3. априла дело Југословена. ЦДА, ф. 176к, оп. 8, а. е. 1013, л. 1.

38 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 3; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6; ЦДА, ф. 176к, оп. 8, а. е. 1013, л. 2; ЦДА, ф. 284к, оп. 1, а. е. 7640, л. 1; „Бугарска прекида дипломатске односе са

полиције обавестила је 15. априла Министарство иностраних послова да су чланови југословенског посланства били у вези с људима који су ширили манифест антидржавног садржаја и да су одређени људи ухаћени у Старој Загори с компромитујућим материјалом. Због тога су неки од чланова југословенског посланства ухапшени и спроведени у Дирекцију полиције.³⁹ У вези са овим поступцима реаговао је немачки посланик у Бугарској. Он је прекорио министра Попова што није сачекао потврду из Берлина по овом питању. Бугарски министар иностраних послова је објаснио да је његова влада морала да делује брзо због опасности од појаве инцидента и немогућности да гарантује сигурност персонала југословенског посланства који је и даље задржан, „ради заштите“. Као дипломатски разлог прекида односа, бугарски министар иностраних послова је навео да је признањем Независне Државе Хрватске од стране Трећег рајха, које је најављено раније тог дана, југословенска држава фактички престала да постоји.⁴⁰

Драгован Шепић, који је изненада добио ноту о прекиду дипломатских односа, није прихватио такав захтев. Правно гледано, он није ни могао да прихвати ноту као писар. Узимајући у техничком смислу ноту од Белинова, не прочитавши је, изјавио је да он није отправник послова и да ноту само прима к знању. Ипак, попуштајући пред инсистирањем Белинова, прочитао је само трећу тачку, али је поново подвукао да није овлашћен да да било какав одговор, напоменувши да на ноту може да одговори само отправник послова Соколовић. Поред тога, Шепић је исказао негодовање у вези с временом када преостали чланови посланства треба да напусте Бугарску, пошто је сматрао да је рок исувише кратак. Такође је негативно реаговао и на руту коју су бугарске надлежне власти одредиле за југословенске представнике, рекавши Белинову да би се у Румунији можда и горе опходили према њима него у Бугарској. На крају је о свим овим питањима одлуку требало да донесе Соколовић.⁴¹

Ускоро, 15. априла, после 24 часа проведених у затвору, двојица југословенских дипломата су пуштени на слободу, а отправник послова Владимир Соколовић упознао се са садржајем ноте. Затим је у пратњи секретара посланства САД посетио министра Попова и енергично про-

---

Југославијом“, *Ново време*, 16. 5. 1941, 4.

39 ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а. е. 175, л. 11–13.

40 Николај Кочанков, *От надежда към покруса. Западна Македонија в Българската външна политика 1941–1944*, (София: Херон Прес, 2007), 46.

41 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6.

тествоао због хапшења, захтевајући позивање криваца на одговорност. Соколовић је такође одлучно одбијао наводе тачке три у бугарској вербалној ноти. Истом приликом је и уручио ноту којом се бугарско Министарство обавештава да ће југословенске интересе провизорно заступати посланство САД,⁴² и да ће као чувар зграде посланства у Софији остати Витолд Красовски са супругом.⁴³

Бугари су одобрили захтев да особље југословенског посланства путује преко територије СССР, а не преко Румуније. Коначно, у 22:00 преостало особље посланства је напустило Софију и отпутовало у Варну, а отуда совјетским бродом за Одесу.⁴⁴ Увече у 21:50 часова, 15. априла 1941, бугарска влада је југословенским званичницима ставила на располагање специјални вагон којим су имали отпутовати до Варне. Приликом поласка Југословена из Софије, испред бугарског Министарства иностраних послова дошао је Белинов, да се опрости од чланова југословенског посланства, а на станици је био и први секретар америчког посланства. На путу до Варне југословенске грађане пратио је секретар бугарског Министарства иностраних послова Атанасов, и шесторица полицајаца који су 14. априла ухапсили Владимира Соколовића и Ратка Зиндовића. Од железничке станице у Варни до луке, југословенске држављане дочекали су и допратили совјетски конзул и вицеконзул у том граду, који су показали велику предусретљивост. Из Варне, преостале чланове југословенског посланства превезао је брод „Сванетија“, који је 16. априла у 22 часа кренуо за Одесу. Брод је стигао 17. априла у 3 часа ујутру.⁴⁵

42 Према подацима које нуди фонд Министарства иностраних послова, који се налази у Централном државном архиву у Бугарској, министра Попова је о заштити југословенских интереса у Бугарској информисао и амерички посланик у Софији 15. априла 1941. ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а. е. 175, л. 10. О заштити југословенских интереса од стране САД видети: Mario Jareb, „Američka diplomacija i Kraljevina Jugoslavija uoči i nakon Travanjskog rata“, *Srbi i rat u Jugoslaviji 1941. godine*. Zbornik radova, ur. Dragan Aleksić, (Београд: Институт за нову историју Србије, Музеј жртава геночида, Институт за славистику Руске академије наука, 2014), 195–230; Владимир Цветковић, „Југословенско/српско-румунски односи током 1941. године“, *Други светски рат - 75 година касније*. Том 1, ур. Далибор Денда, Бојан Димитријевић, Дмитар Тасић, (Београд: Институт за стратегијска истраживања и др, 2021), 135–137.

43 ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а. е. 175, л. 4.

44 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 4; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6; Stojiljković, *Bugarska okupatorska politika*, 47–49.

45 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 6.

*

Бугарске власти су и после одласка југословенског посланства наставиле с малтретирањем јединог преосталог члана који је чувао зграду.⁴⁶ Витолд Красовски био је крајем априла ухапшен и провео је четири дана у затвору, а за то време посланство је три пута претресано од стране бугарске полиције.⁴⁷ Амерички посланик у Софији, Џорџ Ерл, који је на себе преузео заштиту југословенских интереса у Бугарској, обратио се поводом овог случаја бугарском министру иностраних послова Попову 1. маја 1941. године. Он је написао да је Красовски ухапшен 26. априла и да је био у затвору до 30. априла, те да је бугарска војска претресла зграду југословенског посланства, запленивши притом одређену документацију. Скренуо је пажњу министру да америчко посланство, као заштитник интереса, није било обавештено о овоме, нити је дало дозволу за претрес. На крају своје ноте, амерички посланик је затражио детаљна објашњења.⁴⁸ Одговор је уследио 10. маја 1941, у форми вербалне ноте у којој је бугарско Министарство иностраних послова довело у питање заштиту југословенских интереса од стране САД, тврдећи да бугарска влада још није одобрила америчком посланству да штити југословенске интересе у Бугарској.⁴⁹

О томе да су САД преузеле заштиту југословенских интереса у Бугарској, од протеривања југословенског посланства 15. односно 16. априла, југословенску владу обавестио је посланик у САД Константин Фотић, нагласивши да је ову дужност америчка влада примила на себе 21. априла

46 Плац и зграду југословенска влада је од стране бугарске државе купила 20. октобра 1939. године. Уговор о купопродаји потписан је у канцеларији бугарског министра трговине, индустрије и рада Илије Кожухарова. Купопродајни уговор су потписали с бугарске стране поменути министар и Христо Иванов Герџиков, софијски обласни директор, а с југословенске стране тадашњи посланик Момчило Јуришић-Штурм. Наиме, радило се о имовини коју је бугарској држави поклонио Димитар Ценов 1920, а налазила се у улици Велико Трново 3. Плац од 3.053 m² продат је за тадашњих 6.500.000 лева. Видети: АЈ, 103-151-536.

47 О овоме је југословенски посланик у САД Константин Фотић обавестио југословенску владу 23. маја 1941. године. АЈ, фонд 370, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара, 26-75, Ankara, 18. april 1941, пов. br. 592; АЈ, фонд 371, Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон, 6-9, Fotić Kraljevskoj vladi Jerusalem, 23. мај 1941, пов. br. 2828; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 15.

48 АЈ, 371-6-9, George H. Earle III to Mr. Popoff, Sofia, May 1, 1941; ЦДА, ф. 176к, оп. 1ш, а. е. 175, л. 6-9.

49 АЈ, 371-6-9, Ministry of Foreign Affairs to the Legation of the United States of America, Sofia, May 10, 1941.

1941. године.⁵⁰ Ову информацију послао је југословенској влади у Јерусалим 29. априла 1941. године.⁵¹ Ипак, заштиту интереса посланство САД обављало је и даље само фактички, пошто бугарска влада то још није званично прихватила. О томе је Фотић обавестио југословенску владу 9. октобра 1941. године.⁵²

Заштита југословенских интереса у Бугарској, Мађарској и Румунији од стране америчке владе имала је и своју финансијску димензију. Наиме, амерички државни секретар обратио се 20. фебруара 1942. југословенском Министарству иностраних послова, обавештавајући га да је југословенска влада дужна да исплати америчкој влади 11.000 долара на основу заштите југословенских интереса у поменуте три земље. Због разних дипломатских препрека и заврзлама које је са собом доносио рат, влада САД тражила је да југословенска влада у 1942. обезбеди 5.000 долара за заштиту интереса у Бугарској. Ипак, престанак заштите југословенских интереса од стране САД у Бугарској, због бугарске објаве рата САД 13. децембра 1941, довело је до тога да ова исплата није више била потребна.⁵³

Протеривање југословенских представника из Бугарске одиграло се неочекивано брзо. Према телеграму југословенског амбасадора у Турској Илије Шуменковића, од 18. априла 1941, бугарски краљ је био јако изненађен поступком бугарске полиције према службеницима југословенског посланства: „Југословенски посланик и војни изасланик напустили су Бугарску не обавештавајући претходно власти. То је толико разбеснело Гестапо и бугарску полицију, која је под њеном контролом да су они ухапсили отправника послова и једног чиновника и то због шпијунаже. Бугарски краљ чим је за то сазнао био је необично шокиран таквим поступком бугарске полиције противном међународним обичајима и лич-

50 AJ, 370–26–75, Москва, Букурешт, Лондон, Виши, Јерусалим, 21. април 1941, пов. бр. 616; AJ, 371–6–9, Subotić Kraljevsko poslanstvo London Kraljevskom poslanstvu Vašington, London 22. april 1941, pov. br. 394; AJ, 371–6–9, Adžemović Kraljevsko poslanstvo Kairo Kraljevskom poslanstvu Vašington, Kairo, 25. april 1941, pov. br. 81; AJ, 371–6–9, Fotić Konzulatu Jerusalem, 30. april 1941, pov. br. 207. О заштити југословенских интереса у Мађарској, Грчкој и Италији видети: AJ, 371–6–9, Deptment of State, Washington, April 29, 1941.

51 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 2.

52 AJ, 371–6–9, Fotić Ministarstvu inostranih poslova, 9. oktobar 1941, pov. br. 613; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 2, д. 28. Југословенска влада замолила је своје посланство у САД да провери да ли америчко посланство у Софији врши заштиту југословенских интереса још 10. септембра 1941. године. AJ, 371–6–9, Ninčić Poslanstvu u Vašingtonu, London, 10. septembar 1941, pov. br. 6277.

53 AJ, 371–6–9, Department of State, Washington, February 20, 1942.

но је интервенисао у циљу ослобођења и одласка отправника послова и чиновника. Из страха да им се од полиције не десе још какве непријатности, краљ је удесио тако да наше особље напусти земљу у року од три сата⁵⁴.⁵⁴ Особље посланства кренуло је 27. априла из Одесе, заједно с колегама из Будимпеште, бродом за Цариград. Њихова улога дипломатских представника Југославије у Бугарској се тиме завршила.⁵⁵

Проблеми се настављају

Иако су се чланови југословенског посланства одавно повукли из Бугарске, проблеми су се настављали. Још од успостављања свог посланства у Софији, влада НДХ „бацила је око“ на зграду југословенског посланства. Посланик НДХ, Владимир Жидовец, писао је Министарству иностраних послова 3. децембра 1941. да је по овом питању водио разговор дан раније, 2. децембра, с новим немачким послаником у Софији Адолфом Хајнцом Бекерлеом, који је обећао да ће се по овој ствари заузети у Берлину.⁵⁶ Међутим, немачки посланик је нагласио да је решење ове ствари у ресору тзв. мешовите комисије, која је надлежна за преузимање активе и пасиве „бивше Југославије“ по државним „наследницима“, па да би било потребно да хрватски чланови те комисије предузму све потребне кораке како би се ово питање решило у корист НДХ, и да се од пролећа 1942. крене с надоградњом ове зграде и смештањем посланства НДХ у њу.⁵⁷ Међутим, одељење рачуноводства бугарског Министарства иностраних послова је још 23. октобра 1941. обавестило посланство НДХ у Софији о ставу Државне ризнице од 9. октобра 1941, да се хрватском предлогу не може удовољити због недостатка средстава, па се са градњом односно наставком радова може почети тек следеће прорачунске године. Бугарска је у ствари чекала мишљење немачке владе, које није ни стигло због преокупираности другим пословима.⁵⁸

54 AJ, 370–26–75, Ankara, 19. april 1941, pov. br. 601; BA, EB, к. 2796, ф. 1, д. 5; Stojiljković, *Bugarska okupatorska politika*, 50.

55 BA, EB, к. 2796, ф. 1, д. 8.

56 Посланик НДХ у Софији Владимир Жидовец обавестио је своју владу да би због објаве рата Бугарске Великој Британији и САД, требало предузети конкретне мере и заузети енергичнији став по питању зграде југословенског посланства у Софији и усељења Посланства НДХ у њу. *Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941–1945. Svezak 1*, priredila Nada Kisić Kolanović, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003), 242.

57 BA, архива НДХ, к. 302, ф. 1, д. 20.

58 BA, НДХ, к. 302, ф. 2, д. 7.

Поред овога, развијали су се и други проблеми. Окупација Југославије и све што је она са собом носила – глад, несигурност, интернирања, убијања – приморавала је појединце да емигрирају из земље. То су обично били људи на „позицијама“ у војном или чиновничком сектору, који су често по одласку у емиграцију били у стању да установама југословенске владе пруже корисне извештаје о стању у земљи. Често су људи који су били настањени у Србији или Македонији бежали преко „несигурног“ бугарског терена, где су тамошње власти могле у сваком тренутку да их зауставе. Због тога су се њихови тајни пролази ослањали на америчко дипломатско представништво у Бугарској, које је чинило скоро све да помогне овим људима. Било је случајева када је ова установа помагала у слању одређених реферата и изјава југословенској влади. Из Софије се тако 1. августа 1941. обратио Илији Шуменковићу будући саветник југословенске амбасе у Турској, Стеван Ђирковић – који је са својим братом официром 31. јула тајно дошао у Софију. Чим су стигли, њих двојица су се упутили у америчко посланство где су успели да предају врло важан материјал о актуелном стању у Југославији, с молбом да се он експедије с дипломатском поштом. Други циљ браће Ђирковић био је да пређу бугарску границу и побегну у Турску, па су тражили помоћ америчког и турског посланства.⁵⁹

Треба истаћи да је током лета 1941. у Софији покренут кривични поступак против лидера левог крила бугарске Земљорадничке странке (БЗНС – „Пладне“) Георги Димитрова Гемета и његове „завереничке групе“. На удару су се нашли и чланови бившег југословенског посланства у Софији. Ова група оптужена је да је вршила шпијунажу у корист Велике Британије и Југославије. За 35 оптужених тражила се смртна казна вешањем. Поред бугарских држављана, оптужени су и следећи страни држављани: Норман Џејмс Дејвис, агент из Велике Британије који је био у тесној сарадњи с Аленом Џејмсом Метвеном, секретаром британ-

59 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 3, д. 6. Сличан случај задесио је и пешадијског потпоручника Рајка Иветића, водник 32. пешадијског пука, који је са још неколико југословенских официра покушао да се преко посланства САД у Софији пребаци у Африку. После низа потешкоћа, Иветић је прешао бугарско-турску границу августа 1941. године. АЈ, фонд 411, Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду, 4-10, писмо Рајка М. Иветића, пешадијског потпоручника, наредника 32. пешадијског пука у Мостару генералном конзулу, Једрене, 24. август 1941. Видети и случај артиљеријског капетана I класе Рајка Гоговића који се повукао преко Београда, Скопља, Софије до Александропоља, одакле је чамцем, веслајући прешао на турску територију. ВА, ЕВ, к. 279ц, ф. 4, д. 9.

ског војног изасланства на челу с пуковником Александром Росом; те (тада већ бивши) чланови југословенског посланства у Софији Душан Петковић, Владимир Соколовић, Драгован Шепић и Миливоје Ненадовић.⁶⁰ Почетком 1942, југословенска влада је сазнала за пресуду Софијског окружног суда Георги Димитрову и осталим оптуженима, међу којима су се налазили и доскорашњи чланови југословенског посланства у Софији. Југословенска влада је ово суђење пратила колико је могла, преко својих дипломатских канала, и била је непријатно изненађења пресудом. Чланови посланства Владимир Соколовић, Душан Петковић, Драгољуб Шепић и Миливоје Ненадовић осуђени су у одсуству на смрт вешањем. С њима су на смрт осуђени и Георги Димитров, Иван Костов и остали „земљораднички“ прваци.⁶¹

Чланови ове групе оптужени су да су 10. фебруара 1941. минирали железничку пругу Драгоман – Цариброд, којом приликом је уништена локомотива и 40 вагона–цистерне, а живот је изгубило 10 железничара. Последњих дана фебруара наводно је откривен покушај исте групе да уништи Бојански водовод. Крајем истог месеца, по налогу Георги Димитрова, организован је канал између Југославије и Бугарске којим су се кретали „завереници“. Групу су финансирала британско и југословенско посланство, преко Димитрова и преко појединаца: Марије Димитрове, Илије Млечкова, Ивана Костова, Мишела Михајлова и др. Према оптужници, почетком априла су у Старој Загори означени за напад објекти у којима су се налазили немачки војници. Чланови ове организације су се преко британске везе снабдели радио апаратима. Њима су наводно управљали Антон Влчев и Борис Рангелов Дамјанов. Ради-

60 Од бугарских држављана оптужени су поред осталих: Георги Димитров Гемето, Борис Николов Миланов, Славе Игнатов, Георги Стефанов Стојанов, Никола Гинчев Петров, Милан Дренчев Лазаров, Антон Минев Влчев, Димитр Најданов Керимџијев, Христо Костов Радев, Героги Атанасов Хлчев, Никола Атанасов Грнев, Серги Георгијев Златанов, Џенко Василев Барев, Илија Петков Млечков, Иван Костов, Страти Тодоров Димитров и Марин Адамов. ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 34; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 45; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 46. Видети: ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 48.

61 АЈ, 103-55-262, Генерални конзул Министарству иностраних послова, Цариград, 6. јануар 1942, пов. бр. 15; АЈ, 103-55-262, Отправник послова Министарству иностраних послова, Stockholm, 27. мај 1942, пов. бр. 147; АЈ, 411-6-15, Генерални конзул Министарству иностраних послова, Цариград, 6. јануар 1942, пов. бр. 15. Пресуду су пренели и шведски листови: АЈ, 382-9-31, Отправник послова Министарству иностраних послова, 27. мај 1942, пов. бр. 147. Такође су пресуду пренели и листови НДХ. Лист *Хрватски народ* доносио је ову вест под насловом „Осуђене улоге у Софији који су радили за рачун Београда“. Видети: АЈ, 103-49-244, Generalni konzul Ministarstvu иностраних послова, Ciriћ, 23. februar 1942, пов. бр. 41.

о-станице су биле смештене у неколико различитих станова у Софији, да би најзад биле пренесене у Пловдив, у стан „завереника“ Христа Кафалова. Чланови југословенског посланства оптужени су да су примили и растурали материјал који је Георги Димитров штампао у Србији и у којем је народ позиван на општи устанак. Завера је наводно припремана за 12. и 13. април 1941. године.⁶²

*

Након бугарске објаве рата САД и Великој Британији, 13. децембра 1941, САД су привремено предале заштиту југословенских интереса швајцарском посланству у Софији. О томе је владу у Лондону обавестио Константин Фотић 16. децембра 1941. године.⁶³ Међутим, бугарска влада није пристала да швајцарско посланство штити југословенске интересе. САД су затим замолиле швајцарску владу да затражи од Бугарске дозволу за назначено вршење заштите интереса, док југословенска влада не донесе одлуку по овој ствари. О томе је југословенски посланик у САД обавестио Министарство иностраних послова 21. децембра 1941. године.⁶⁴ Неколико дана касније, 24. децембра 1941, министар Нинчић је писао посланику Фотићу да би швајцарска влада примила заштиту југословенских интереса у Мађарској, Румунији и Бугарској, али Румунија и Мађарска нису пристајале на званичну заштиту, а што се тиче Бугарске, она није прихватала ни незваничну заштиту југословенских интереса.⁶⁵

По овом питању, југословенски министар иностраних послова упутио је посланику у Берну телеграм 29. јануара 1942: „По ступању у рат са Бугарском, влада Сједињених Држава Америке замолила је Швајцарску владу да се прими и заштите наших интереса. Швајцарска влада одбила наводећи да Бугарска влада на ово не пристаје. Молим настојите да Швајцарска штити наше интересе макар и незванично, као што чини у Италији“.⁶⁶ Неколико дана касније, 5. фебруара 1942, југословенски по-

62 ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 1, д. 34.

63 АЈ, 371–6–9, Fotić Ministarstvu inostranih poslova, 16. decembar 1941, pov. br. 910; ВА, ЕВ, к. 2796, ф. 3, д. 27.

64 АЈ, 103–55–262, Fotić, Vašington, 21. decembar 1941, pov. br. 923; АЈ, 371–6–9, Fotić Ministarstvu inostranih poslova, 21. decembar 1941, pov. br. 923.

65 АЈ, 371–40–53, Ninčić Kraljevskom jugoslovenskom poslanstvu Vašington, London, 24. februar 1942, pov. br. 830.

66 АЈ, фонд 374, Посланство Краљевине Југославије у Швајцарској – Берн (несређен фонд), 19, Ninčić, šifrovan telegram, London, 29. januar 1942, pov. br. 291. Југословенски генерални конзул у Јерусалиму јављао је 20. јануара 1942. да је швајцарска влада одлучила да преко

сланик у Швајцарској јавио је да је швајцарска влада пристала да штити југословенске интересе незванично и наравно, ако на то пристане бугарска влада.⁶⁷ Тако је швајцарско посланство само фактички заступало југословенске интересе, до даљег.

Проблеми који су задесили бивше службенике југословенског посланства, као и саму установу, нису се зауставили на претходним догађајима. Швајцарско Министарство иностраних послова саопштило је крајем августа 1942. југословенском посланству у Берну да се, према информацијама које им је доставило посланство у Софији, догодио још један у низу инцидената. Дана 5. августа два чиновника немачког посланства дошла су до зграде југословенског посланства захтевајући од чувара Витолда Красовског да им покаже зграду, јер немачке власти желе исту реквирирати ради инсталације радио-станице у згради. Красовски се опирао, али је ипак зграду показао Немцима, скренувши им претходно пажњу да је то зграда посланства, да су у њој држане службене ствари, као и приватне ствари чиновника посланства. Немци су одговорили да их се то уопште не тиче, те је Красовски хитно реаговао и цео случај испречао швајцарском отправнику послова, који му је наредио да кључеве зграде одмах преда швајцарском посланству, што је Красовски и урадио. Затим је швајцарски отправник послова предузео све што је потребно да се ствари из југословенског посланства пренесу у зграду британског посланства, где су смештене у једну собицу. Швајцарско министарство иностраних послова одобрило је поступак свог дипломате и наложило му да кључеве не предаје Немцима, али да преда бугарској влади, ако она то затражи. Бугарска влада преузела је зграду југословенског посланства 9. априла 1943. године. Швајцарско посланство предузело је мере ради обезбеђивања намештаја и преостале архиве.⁶⁸

свог посланства само исплаћује чувару југословенског посланства 55 долара месечно, пошто је Бугарска и даље одбијала да Швајцарска штити југословенске интересе. Уз то, генерални конзул је јавио да је у Софији извршен „безобзиран претрес“ зграде југословенског посланства, да је чувар посланства био ухапшен и да су још у августу полупани прозори посланства. АЈ, 103–55–262, Dragutinović, Jerusalem, 20. januar 1942, pov. br. 17.

67 АЈ, 103–55–262, Jurišić, Bern, 5. februar 1942, pov. br. 109. Југословенски посланик у Берну јавио је 18. фебруара да Бугарска влада није пристала ни на незваничну заштиту југословенских интереса од стране швајцарског посланства. АЈ, 103–55–262, Jurišić, Bern, 18. februar 1942, pov. br. 109.

68 Видети: АЈ, 374–19, (несрећен фонд), грађа у вези с Бугарском 1941–1944.

*

Дипломатски односи између Југославије и Бугарске који су прекинути 15. априла 1941. нису обнављани све до почетка 1945. године. Прво су успостављени незванични односи 1. децембра, односно 12. јануара, да би званични дипломатски односи били успостављени 8. маја 1945. године. У новим околностима, две земље су почеле да се зближавају под директном контролом СССР-а. У комплексним околностима на крају Другог светског рата, мало је недостајало да се идеја Балканске федерације у потпуности оствари и да се Југославија и Бугарска уједине. Али идеја је напуштена, пре свега због тога што су се САД и Велика Британија оштро противиле оваквом уређењу Балкана. Нарочито оштро се противила Велика Британија, која је у великој јужнословенској држави видела директну претњу својим интересима у Грчкој, а самим тим и на Медитерану. Две државе наставиле су путем зближавања, све до сукоба Југославије с Информбироом 1948. године.

Резиме

Унутрашњи слабе и спољнополитички недоследне, Југославија и Бугарска нашле су се у веома незавидном положају на почетку Другог светског рата. Захваљујући разним дипломатским играма, немачким попуштањима па притисцима, различитим територијалним аспирацијама, две балканске државе нашле су се 27. марта 1941. на супротним странама у светском сукобу. Током трајања Априлског рата, односно немачке агресије на југоистоку Европе, Бугарска није послала трупе на Југославију, али се преко одређених одлука недвосмислено сврстала на страну агресора. Једна од таквих одлука, која је између осталог сервирана и из Берлина, била је прекид дипломатских односа с Југославијом. Ова одлука саопштена је мимо званичних протокола на веома груб начин, и то писару Драговану Шепићу, док су једина преостала два службеника посланства, опуномоћеник Владимир Соколовић и протоколиста Ратко Зиндовић, били затворени од стране бугарске полиције. Убрзо је бугарска влада преко својих подручних органа веома грубо поступила са званичним југословенским представницима у Бугарској и практично их протерала из земље. Југословенске интересе у Бугарској потом су заступале САД, а након бугарског објављивања рата овој држави, заступање интереса преузела је Швајцарска. Заштита ових интереса одвијала се, међутим, у полувзваничним и незваничним формама. Проблеми везани за југословенско

посланство у Бугарској наставили су се и после одласка југословенских представника. Поновно грађење односа почело је тек након доласка нових режима у ове две земље, и то по инструкцијама из Москве.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 103, Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije; Fond 370, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara; Fond 371, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u SAD – Vašington; Fond 374, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Švajcarskoj – Bern (nesređen fond); Fond 382, Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Švedskoj – Stokholm; Fond 411, Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Carigradu; Fond 449, Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Njujorku.
- Centralen državni arhiv: Fond 176k, Ministerstvo na vāšnitate raboti i izpovedanijata (MVRI); Fond 284k, Ministerski sāvet (MS); Fond 317k, Bālgarska legacija v Bern; Fond 1870k, Ljuben Stojanov Zlatarov (1900–1988).
- Vojni arhiv: arhiva Emigrantska vlada; arhiva NDH.
- Lulčev, Ljubomir. *Tajnite na dvorcovija život. Dnevnik (1938–1944)*. Sofija: SK „Veselie“, 1992. (Cyrillic)
- Pavlović, Konstantin. „Iz ratnog dnevnika Vrhovne komande Vermahta“. *Vojnoistorijski glasnik* 2/1986, 293–334.
- Pavlović, Konstantin. „Zabeleška o razgovoru Adolfa Hitlera sa bugarskim poslanikom Parvanom Draganovim 23. novembra 1940. i 3. decembra 1940. godine“. *Vojnoistorijski glasnik* 2/1981, 169–177.
- Pavlović, Konstantin. „Zabeleške o razgovoru između Firera i bugarskog predsednika vlade Filova na Oberzalbergu 4. januara 1941, razgovor Firera sa bugarskim poslanikom 27. marta 1941; prijem bugarskog ministra inostranih poslova kod Firera 27. novembra 1941“. *Vojnoistorijski glasnik* 3/1981, 307–314.
- *Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941–1945. Svezak 1*, priredila Nada Kisić Kolanović. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003.
- *Tajni arhivi grofa Ciana (1936–1942)*, ur. Ive Mihovilović. Zagreb: Zora, 1952.
- *The Ribbentrop Memoirs*, introduction by Alan Bullock. London: Weidenfeld and Nicolson, 1954.
- Avramovski, Živko. „Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči Drugog svetskog rata“. *Vojnoistorijski glasnik* 2/1972, 61–88.
- Avramovski, Živko. „Makedonsko pitanje u jugoslovensko-bugarskim odnosima od 1918. do 1925. godine“. *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik ra-*

- dova 1, ur. Živko Avramovski, 147–178. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1980.
- Blagoev, Spiridon. „Diplomatskite aktivnosti na grčkata emigrantska vlada za id-ninata na okupiranite od Bugarija delovi ne Egejska Makedonija (1941–1944)“. *Glasnik* 3/1984, 117–137. (Cyrillic)
  - Cvetković, Vladimir. „Jugoslovensko/srpsko-rumunski odnosi tokom 1941. godine“. *Drugi svetski rat – 75 godina kasnije. Tom 1*, ur. Dalibor Denda, Bojan Dimitrijević, D Mitar Tasić, 113–140. Beograd: Institut za strategijska istraživanja i dr, 2021. (Cyrillic)
  - Genčev, Nikolaj. *Vanšnata politika na Bălgarija (1938–1941)*. Sofija: Izdatelstvo Vektor, 1998. (Cyrillic)
  - Jareb, Mario. „Američka diplomacija i Kraljevina Jugoslavija uoči i nakon Travanjskog rata“. *Srbi i rat u Jugoslaviji 1941. godine*. Zbornik radova, ur. Dragan Aleksić, 195–230. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Muzej žrtava genocida, Institut za slavistiku Ruske akademije nauka, 2014.
  - Kamenov, Evgenij G. „Harakterni čerti na germano-fašistikata okupacija na Bălgarija prez 1941–1944 g.“. *Istoričeski pregled* 1/1966, 3–21. (Cyrillic)
  - Katardžiev, Ivan. *Sto godini od formiranje na VMRO, sto godini revolucionarna tradicija*. Skopje: Misa, 1993. (Cyrillic)
  - Kljaković, Vojmir. „Srbija i Makedonija u njemačko-bugarskim odnosima 1940–1941. godine“. *NOR i revolucija u Srbiji 1941–1945. Naučni skup posvećen 30-godišnjici ustanka, održan na Zlatiboru 25–26. septembra 1971*, red. Jovan Marjanović, Venceslav Glišić, Milan Borković, 477–498. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1972. (Cyrillic)
  - Kočankov, Nikolaj. *Ot nadežda kăm pokrusa. Zapadna Makedonija v Bălgarskata vāšnna politika 1941–1944*. Sofija: Heron Pres, 2007. (Cyrillic)
  - Lukač, Dušan. *Treći rajh i zemlje jugoistočne Evrope. Drugi deo. 1937–1941*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i dr; Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982.
  - Panajotov, Ljubomir, Palešutski, Kostadin, Dobrin Mičev. *Makedonskijat vāpros i bălgarsko-jugoslavskite otnošenija*. Sofija: Hristo Botev, 1991. (Cyrillic)
  - Perry, Duncan. *The Politics of Terror. The Macedonian Liberation Movements 1893–1903*. Durham: Duke University Press, 1988.
  - Sirkov, Dimităr. „Bulgaria’s Foreign Policy 1938–1941“. *Bulgarian Historical Review* 4/1979, 3–22.
  - Sirkov, Dimităr. „Meždunarodnite otnošenija na Bălgarija (1 mart–22 juni 1941)“. *Vāšnna politika na Bălgarija 1878–1944*, sās. Vasil Vasilev, 387–419. Sofija: Bălgarska Akademija na naukite, 1978. (Cyrillic)
  - Stojčev, Vanče. „Bugarija i Tretiot Rajh (1939–1941 godina)“. *Glasnik* 1–2/1991, 57–88. (Cyrillic)

- Stojčev, Vanče. „Bugarska u pripremama za okupaciju Jugoslavije (prilog izučavanju 'velikobugarske ideje' 1939–1941)“. *Istorija 20. veka* 1/1994, 177–193.
- Stojiljković, Miroslav. „Bugarska kao saveznica sila Osovine u okupaciji Srbije 1941–1944“. *Jugoslovensko–bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova* 2, ur. Živko Avramovski, 249–311. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1982.
- Stojiljković, Miroslav. *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1945*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1989.
- Tasić, D Mitar. „Vojno-politička akcija 'makedonstvujušćih' u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1919–1934. godine“. *Arhiv* 1/2002, 92–107. (Cyrillic)
- Toškova, Vitka Iv. „Prisāedinjavaneto na Bālgarija kām Tristranija pakt“. *Istoričeski pregled* 4/1969, 56–72. (Cyrillic)
- Zografski, Dančo. „Vienskata spogodba Ribentrop–Kjano 1941 (Vo svetlost na avtentičini izvori i dokumenti)“. *Glasnik* 3/1980, 21–55. (Cyrillic)
- Žežov, Nikola. „Makedonskoto prašanje vo jugoslovensko-bugarskite odnosi (1918–1941). Doktorska disertacija, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ Skopje, Filozofski fakultet, Institut za istorija, 2006. (Cyrillic)
- Žikić, Miloš. „Jugoslovensko-bugarski odnosi 1929–1941“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2023. (Cyrillic)
- *Novo vreme*, 1941–1944. (Cyrillic)

Summary

Boris Tomanić

THE FATE OF THE YUGOSLAV LEGATION IN BULGARIA, 1941–1944

Abstract: The article examines the termination of the diplomatic relations between Yugoslavia and Bulgaria in April 1941 and the expulsion of Yugoslav diplomatic personnel from Sofia. The first part of the article gives a brief overview of the events that ultimately resulted in two neighboring Balkan countries taking the opposite sides in the new world conflict, while the second part analyzes the causes and consequences of the closure of the Yugoslav legation in Sofia. The work is based on unpublished archival material from the archives in Serbia and Bulgaria, published sources and literature.

Keywords: Yugoslavia, Bulgaria, World War II, Germany, Invasion of Yugoslavia, Yugoslav legation, diplomatic relations

Internally weak and inconsistent in foreign policy, Yugoslavia and Bulgaria found themselves in a very unenviable position at the beginning of the World War II. In numerous diplomatic games, under constant pressure from German side and with various territorial aspirations, on March 27, 1941, the two Balkan states found themselves on opposite sides of the world conflict. During the German invasion of Yugoslavia, Bulgaria did not send troops, but through certain decisions it unequivocally sided with the aggressor. One of such decisions, which among other things had been served from Berlin, was the termination of diplomatic relations with Yugoslavia. This decision was communicated outside the official protocols, in a very rude way, to the registrar Dragovan Šepić, while the only two remaining representatives of the Legation, plenipotentiary Vladimir Sokolović and protocolist Ratko Zindović were imprisoned by the Bulgarian police. Soon, the Bulgarian government, through its authorities, acted very harshly with all official Yugoslav representatives and practically expelled them from the country. Yugoslav interests in Bulgaria were then represented by the USA, and after Bulgaria's declaration of war against this country, the representation of Yugoslav interests was taken over by Switzerland. However, the protection of these interests took place in semi-official and unofficial forms. The problems related to the Yugoslav legation in Bulgaria continued even after the departure of the Yugoslav representatives. The rebuilding of the relations began only after the arrival of the new regimes in these two countries and under instructions from Moscow.